

Ірына КУКЕТА,
галоўны бібліятэкар навукова-даследчага аддзела бібліятэказнаўства
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

РАЗВІЦЦЁ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХХ ст.

НОВЫЯ АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА ВЯДОМЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ФАКТЫ

Заканчэнне. Пачатак у № 2, 3.

Вялікая ўвага ў Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна аддавалася пытанням прафесіяналізацыі кадрў. Загад ад 20.06.1934 г. № 58 зацвярджаў мерапрыемствы па стымуляванні супрацоўнікаў да атрымання спецыяльнай бібліятэчнай адукацыі, да павышэння кваліфікацыі. У першы дзень кожнага месяца кіраўніцтву бібліятэкі павінен быў падавацца спіс супрацоўнікаў, якія здалі залікі (з указаннем паспяховасці). У якасці заохвочвання найбольш паспяховым студэнтам, а таксама ўдарнікам для навучальных мэтаў давалася вызваленне ад працы на тэрмін да 3 дзён, а таксама магчымасць паехаць з адукацыйнымі мэтамі на экскурсію ў бібліятэкі Масквы ці Ленінграда.

Кіраўнікі, паводле гэтага ж загаду, павінны былі валодаць на добрым узроўні адной замежнай мовай як мінімум. Уводзіліся ў практыку заняткі па вывучэнні нямецкай мовы для ўсіх ахвотных. Кантроль атрыманых ведаў меркавалася праводзіць кожныя паўгода з дапамогай экзаменаў. У дачыненні да супрацоўнікаў, якія адмаўляліся павышаць кваліфікацыю, у тым ліку вывучаць замежныя мовы, прадугледжвалася “прыняцце мер”.

Выклікае цікавасць загад ад 7.05.1935 г. № 40 аб арганізацыі кароткатэрміновага семінара (з 11 мая да 1 жніўня 1935 г.) для павышэння кваліфікацыі спецыялістаў, а таксама падрыхтоўкі да здачы экзаменаў у бібліятэчным тэхнікуме і праходжання кваліфікацыйнай камісіі супрацоўнікаў, якія не маюць спецыяльнай бібліятэчнай адукацыі. Сістэма правядзення семінара заключалася ў арганізацыі 4 лекцый і 2 гадзін кансультацый у месяц. Да загаду прыкладаўся спіс цыкла лекцый семінара: “1. Ленінскае вучэнне аб культурнай рэвалюцыі і бібліятэчнай справе і становішча і задачы бібл. работы па БССР (Багуслаўскі). 2. Асноўныя прынцыпы і формы камплектавання Дзяржаўнай бібліятэкі (Сіманоўскі). 3. Арганізацыя і апрацоўка кніжнага фонду. 4. Аб рабоце з чытачамі па творах Леніна – Сталіна (Міцкевіч). 5. Самаадукацыйная работа (Масенжнік). 6. Крытычна-бібліяграфічны агляд аднаго мастацкага твора. 7. Зада-

чы і асноўныя метады бібл. работы ў навуковых бібліятэках (Сіманоўскі). 8. Агляд перыядычнай літаратуры”.

Загадчык вышэйшых бібліятэчных курсаў Каменева, паводле загада ад 3.06.1935 г. № 49, павінна была весці ўлік усіх праведзеных мерапрыемстваў па павышэнні кваліфікацыі.

Нямала ўвагі кіраўніцтва бібліятэкі аддавала таксама ўдасканаленню якасці абслугоўвання чытачоў. Так, да прыкладу, праводзілася самаправерка супрацоўнікаў на хуткасць выдачы кніг з кнігасховішча. Яе вынікі паказалі, што выкананне запытаў на кнігі адбываецца не заўсёды аператыўна, а працэнт адмоваў чытачам мае тэндэнцыю росту. Каб змяніць такую сітуацыю (загад ад № 53, чэрвень 1935 г.), загадчыкі чытальных залаў Малкіна і Рабіновіч павінны былі фіксаваць на кожным чытацкім патрабаванні час атрымання гэтага патрабавання ад чытача, перадачы яго ў кнігасховішча і вяртання назад. Ім, а таксама загадчыцы кнігасховішча неабходна было на працягу месяца раз на пяць дзён рабіць зводку па сярэднім часе выканання патрабавання, асобна адзначаючы ўсе выпадкі, калі яно выконвалася больш за 15 хвілін.

Для ўдасканалення абслугоўвання ў бібліятэцы вёўся таксама ўлік чытальнасці. Пра гэта сведчыць пратакол нарады загадчыкаў аддзелаў пры дырэкцыі дзяржаўнай бібліятэкі ад 23.11.1940 г., на якой разглядаліся пытанні правядзення і першых вынікаў гэтага ўліку. Ён ажыццяўляўся па запоўненых чытачамі патрабаваннях на кожную канкрэтную кнігу. Іх аналіз даваў інфармацыю пра чытальнасць, дазваляў весці індывідуальны ўлік працы кожнага супрацоўніка на абанемента, кантраляваць якасць яго працы, наводзіць даведкі аб страчаных кнігах, працаваць з адмовамі, выяўляць прабелы ў камплектаванні па той ці іншай тэме і галіне навук.

Папулярнасць бібліятэкі сярод чытачоў і пастаянны рост колькасці яе наведванняў прыводзілі да таго, што ў чытальнай зале ўтвараліся чэргі з ахвотных атрымаць літаратуру. Для паляпшэння якасці абслугоўвання і ліквідацыі чэргаў у цэнтральнай чытальнай зале бы-

лі распрацаваны і зацвярджаліся загадам ад 23.03.1935 г. адпаведныя меры.

Так, выдача кніг размяркоўвалася на два пункты па галінах: грамадска-палітычныя выданні і прыродазнаўчыя. Адказнымі дзяжурнымі за кожны пункт прызначаліся кваліфікаваныя супрацоўнікі. Яны павінны былі адказваць за працу гэтых пунктаў, а таксама за захаванасць выдаваных кніг, кансультаваць чытачоў. Акрамя таго, яны ж абслугоўвалі аспірантаў і студэнтаў-дыпломнікаў, выконваць заказы з кнігасховішча. На кожным пункце фарміравалася група, якая складалася з дваіх адказных дзяжурных і трох-чатырох супрацоўнікаў. Штат супрацоўнікаў чытальнай залы павялічвалі да 15 чалавек і ўзмацнялі найбольш кваліфікаванымі кадрамі. Для такіх супрацоўнікаў, улічваючы напружанасць і адказнасць іх дзейнасці, згодна з загадам, уводзілася здзельна-прэміяльная форма аплаты.

Хваля палітычных рэпрэсій канца 1930-х гг. не абышла і галоўную бібліятэку БССР. Артыкул “Хто ўзначальвае Дзяржаўную бібліятэку?” Р. Фралова, надрукаваны ў газеце “Звязда” 14 верасня 1937 г., меў характар палітычнага даносу і стаў пачаткам “чысткі радоў супрацоўнікаў”. Некаторыя кіраўнікі і супрацоўнікі былі адхілены ад працы, у тым ліку і дырэктар бібліятэкі І. Сіманоўскі. Вядома, што з канца 1937 г. яго прызначылі дырэктарам Рэспубліканскай навуковай медыцынскай бібліятэкі. Неўзабаве пасля таго, як у газеце “Звязда” было надрукавана паведамленне аб тым, што факты, якія нібыта кампраметавалі І. Сіманоўскага, не пацвердзіліся, ён зноў стаў кіраўніком ДБЛ і паралельна быў задзейнічаны ў апарате Наркамасветы БССР [12, с. 167]*.

Архіўныя матэрыялы сведчаць, што з 1939 да 1944 г. Дзяржаўнай бібліятэкай БССР імя У. І. Леніна кіраваў Раман Макеевіч Казуноў. Падчас даследчай працы ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь быў выяўлены дакумент, які адносіцца да названага перыяду гісторыі бібліятэкі. Гэта дамова ад 30 мая 1941 г. паміж Дзяржаўнай бібліятэкай БССР імя У. І. Леніна ў асобе дырэктара Р. М. Казунова і старшым метадыстам Наркамасветы БССР І. Б. Сіманоўскім на напісанне працы (тэмы) “Кніжныя фонды і камплектаванне бібліятэк БССР”, зацверджаная калегіяй Наркамасветы БССР ад 28.04.1941 г.

Паводле дамовы, І. Сіманоўскі за ўзнагароджанне абавязваўся напісаць для бібліятэкі працу “ў чатыры-пяць друкаваных лістоў, згодна з прыкладзеным планам” [13, с. 46]. Для яе выканання бібліятэка давала Іосіфу Бенцыянавічу

магчымасць выкарыстоўваць літаратуру і матэрыялы са сваіх фондаў. У адпаведнасці з планам даследаванне павінна было ўключаць апісанне складу кніжных фондаў бібліятэк БССР у цэлым і асобных відаў бібліятэк, метадыку работы з бібліятэчнымі фондамі, асаблівасці камплектавання бібліятэк краіны ў перыяд з 1938 да 1941 г., інфармацыю пра крыніцы камплектавання, а таксама прапановы па далейшым развіцці фондаў. Дадаткамі павінны былі стаць схемы камплектавання, статыстычныя матэрыялы і кантрольныя спісы. На жаль, дакументальнага пацвярджэння таго, што названая праца была завершана, не захавалася. Дамова датаваная 30 мая 1941 г., таму калі праца і была напісана, то магла не ацалець у гады вайны.

У пачатку 1940-х гг. “у мэтах умацавання сувязяў з савецкай грамадскасцю, узгаднення дзейнасці Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна з работай бібліятэк і бібліяграфічных устаноў” у якасці дарадчага органа пры бібліятэцы ствараўся Вучоны савет пад старшынствам дырэктара. У ходзе даследавання выяўлена “Палажэнне” аб гэтым Савеце, згодна з якім у яго склад уваходзілі дырэктар ДБЛ, яго намеснік па навуцы, загадчыкі аддзелаў і бібліяграфы-спецыялісты, а таксама “асобныя навуковыя работнікі (бібліятэказнаўцы і бібліяграфы), усяго ў колькасці не больш як 20 чалавек”.

Персанальны склад прызначаўся загадам дырэктара Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна і зацвярджаўся Наркамасветы БССР. З іх ліку выбіраўся вучоны сакратар. На Вучоны савет ускладаўся разгляд вытворча-тэматычных і выдавецкіх планаў па навукова-даследчай працы бібліятэкі, тэматыцы камплектавання фондаў, пытанні абслугоўвання, а таксама абмеркаванне работ, падрыхтаваных бібліятэкай да друку.

Непапраўную шкоду бібліятэцы нанесла Вялікая Айчынная вайна. “Азнаёміўшыся з каштоўнасцямі бібліятэкі, нямецкія ўлады сталі іх вывозіць у розныя месцы, спачатку выбарачна, а затым цэлымі аддзеламі. Усяго такім чынам было раскрадзена, вывезена і знішчана больш за 1 600 000 тамоў, якія належалі Дзяржаўнай бібліятэцы...” [5, с. 245].

Архіўныя матэрыялы па гісторыі бібліятэкі ваеннага перыяду сведчаць, што яе будынак выкарыстоўваўся акупантамі для розных мэтаў і пад розныя ўстановы, а таму быў перапланіраваны. Загінула практычна ўся матэрыяльна-тэхнічная база. Спецыяльнае абсталяванне, якое выраблялася на працягу 15 гадоў ва ўласнай сталярнай майстэрні, па-варварску знішчылі. Асноўны будынак захаваўся, але сур’ёзна пацярпеў ад выбухаў суседніх дамоў. Другі будынак

* Спіс літаратуры змешчаны ў № 2.

бібліятэкі – памяшканне рэзервовага фонду па вул. Даўгабродскай – быў спалены разам з літаратурай (больш як 400 000 тамоў). Тое, што засталося ад двухмільённага фонду, грудамі бязладна валялася ў памяшканнях кнігасховішча і двух складоў.

Праца па аднаўленні Дзяржаўнай бібліятэкі БССР пачалася ўжо літаральна праз тыдзень пасля вызвалення Мінска. Асабліва востра паўстала пытанне недахопу памяшканняў, неабходнасці іх тэрміновага рамонту, набыцця мэблі і абсталявання.

Для аднаўлення бібліятэкі прымаліся рознастайныя меры. Так, да прыкладу, пастанова СНК БССР (ліпень 1945 г.) “Аб выдзяленні маёмасці дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна” абавязвала Галоўнае ўпраўленне забеспячэння выдаць бібліятэцы маёмасць і канцылярскае абсталяванне згодна з прапанаваным спісам: “1. Гадзіннікі насценныя – 3 шт. 2. Настольныя лампы – 300 шт. 3. Сякеры – 3 шт. 4. Кіркi – 3 шт. 4. Рыдлёўкі – 5 шт. 6. Вёдры – 10 шт. 7. Халаты – 10 шт. 8. Валёнкі – 10 пар. 9. Штэпселья ўнутраных – 200 шт. 10. Патронаў – 300 шт. 11. Разетак – 200 шт. 12. Выключальнікаў – 200 шт. 13. Капіравальная папера – 1000 аркушаў. 14. Паперы альбомнай – 10 000 аркушаў. 15. Дашкі – 40 шт. 16. Рукавы – 500 м. 17. Дывановыя дарожкі – 500 м. 18. Гардзіны – 500 м. 19. Тканіны льяной – 600 м. 20. Электрадрот – 1000 м. 21. Кардон – 4 т. 22. Бензін – 1 т. 23. Цвікі – 100 кг. 24. Клей сталярны – 40 кг. 25. Папера пісьмовая – 40 кг. 26. Мука на клей – 20 кг. 27. Ніткі суравыя – 5 кг. 28. Дзюбеляў – 10 кг”.

Акрамя рашэння матэрыяльных і кадравых цяжкасцяў пасляваеннага часу, асаблівай увагі патрабавала праца па аднаўленні страчанага фонду. Кніжныя зборы папаўняліся за кошт вяртання вывезеных акупантамі кніг, шляхам абмену з бібліятэкамі СССР і БССР, куплі і падпіскі. Таксама адной з крыніц паступлення кніг у фонд па-ранейшаму заставаўся абавязковы бясplatны асобнік.

Пастанова СНК БССР ад 3.07.1945 г. № 944 “Аб перадачы Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна да 25 экз. выданняў, якія выходзяць у БССР” абавязвала “Дзяржаўнае выдавецтва БССР, установы, ВНУ і навукова-даследчыя інстытуты, якія выпускаюць свае выданні, перадаваць Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна бясplatна да 25 экз. кожнага выдання” [14].

Калі саветскія войскі рушылі праз Еўропу – Польшчу, Чэхаславакію, Германію, сталі знаходзіць вывезеныя з БССР бібліятэчныя фонды, з’явілася магчымасць іх вяртання ў ДБЛ і іншыя бібліятэкі. Да канца 1945 г. у Мінск прыйшло

каля 60 вагонаў кніг, якія былі перададзены бібліятэкам.

Факты вяртання і размеркавання кніг адлюстраваны ў распараджэннях Савета Народных Камісараў БССР. Да прыкладу, уяўляе цікавасць распараджэнне старшыні СНК БССР П. Панамарэнкі ад 24.10.1945 г. № 2585 “Аб стварэнні камісіі для размеркавання кніг, якія прыбылі з Германіі, па бібліятэках”. Дакумент сведчыць аб тым, што ў склад такой камісіі ўвайшло па адным прадстаўніку з ЦК КП(б)Б, Упраўлення палітпросветустаноў і аддзела культуры Дзяржплана, а таксама дырэктары бібліятэкі Дома ўрада і Дзяржаўнай бібліятэкі БССР. Распараджэнне СНК БССР ад 16.11.1945 г. № 2744 “Аб выдачы Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна вагона навуковай замежнай літаратуры, адабранай для Дзяржбібліятэкі ў г. Кёнігсбергу” таксама адлюстроўвае падзеі перыяду аднаўлення ў бібліятэцы.

Распараджэнне ад 4.07.1946 г. № 990 Савета Міністраў БССР “Аб вызваленні Міністэрствам унутраных спраў БССР памяшкання кнігасховішча дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна па вул. Даўгабродская” дазваляе сцвярджаць, што пасля Вялікай Айчыннай вайны гэты будынак, які моцна пацярпеў, быў перададзены Міністэрству ўнутраных спраў БССР [15]. У адпаведнасці з гэтым распараджэннем І. Сіманоўскі звярнуўся ў выканкам Мінскага гарадскога Савета дэпутатаў працоўных з хаданіцтвам аб замацаванні за Дзяржбібліятэкай названага будынка. Згодна з рашэннем выканкама ад 31.07.1946 г. № 1316 ён быў вернуты, а І. Сіманоўскаму прапаноўвалася падаць галоўнаму архітэктару г. Мінска на зацвярджэнне праект аднаўлення будынка.

Пра тое, што рамонт названага будынка бібліятэкі не быў завершаны і праз год, сведчыць датаваны 29 верасня 1947 г. ліст дырэктара Дзяржаўнай бібліятэкі БССР І. Сіманоўскага намесніку старшыні Камітэта па справах культуры-асветных устаноў пры Савеце Міністраў БССР В. Лявонцэву. У ім ішла гаворка пра выдзяленне неабходных матэрыялаў для рамонту будынка.

Такім чынам, толькі ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь захоўваецца вялікая колькасць дакументаў, якія тычацца гісторыі стварэння і развіцця Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, да сёння па розных прычынах не ўведзеных у шырокі навуковы зварот. Большасць з гэтых матэрыялаў дазваляе дэталізаваць асобныя гістарычныя падзеі, дапаўняючы і канкрэтызуючы ўжо вядомыя факты, зняць супярэчнасці і запоўніць белыя плямы.

Пераклад з рускай мовы.

